

Posudek na práci Mgr. S. Fedrové: Ekfráze jako modus reprezentace

Oponent: doc. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.

V úvodu své práce Mgr. Stanislava Fedrová avizuje záměr analyzovat různé formy realizací ekfrází – verbálních reprezentací vizuálních zobrazení, a to na pozadí teorie intermediality. Práci rozvrhuje s použitím „klasické triády reprezentace, podle níž vždy někdo reprezentuje něco někomu. K ní pak vzhledem k tématu připojujeme jako podstatné i „jak“ – tj. tázání po ekfrastických postupech (8). Pojem má přitom v úmyslu částečně vyvázat z konceptu mimesis – neboť není jen zopakováním, ale novým ztvárněním, re-prezentací. (Ibid.) Překvapí tedy na jedné straně, že v tomto modelu není označena aktivita samotného kódu a média, zvláště avizuje-li práce své metodologické založení v oblasti intermediálních studií, a na druhé straně současně i proklamovaný záměr vyvést ekfrázi z rámce (mimesis), k němuž se vědomě hlásí. Souhlasíme-li s definicí, že ekfráze je verbální napodobení vizuální reprezentace (zobrazení), pak úspěšnost ekfráze se počítá i od míry compatibility s výchozím objektem, její jedinečnost je hledána v odlišnostech k tomuto objektu. Tyto odlišnosti však nesmí překrýt podobnosti, neboť pak by byla ekfráze, alespoň ve vztahu k výše uvedené definici, neúspěšná. Což napovídá, že celá řada signálů či kódů, které jsou součástí cílového systému, musí být volena tak, aby zachovaly totožnost zdroje – napodobení tedy stále zůstává ve hře.

Práce podává velmi důkladný pohled na vývoj pojmu ekfráze od antické tradice až k aktuálnímu kontextu. Tento vývojový pohled je zaplacen velkou mírou zjednodušení a eklektičnosti, ale uvážíme-li, že práce je současně jednou z vůbec prvních, která s tímto pojmem v české literární vědě pracuje, je tato její část na místě a z tohoto pohledu funkční. I když by bylo možné si představit jen prosté zavedení pojmu (jako techniky zobrazení) a jeho demonstraci ve variantách v narativních textech. Na podobném principu, ovšem už ne tak detailně, je založeno i osvětlení pojmu reprezentace. Sympatické přitom je, že autorka k jednotlivým návrhům přistupuje kriticky, nesnaží se je jednoduše shrnout, ale pokouší se nalézt mezi nimi své vlastní východisko, aby své pojetí nerozměnila v důsledku tohoto intermediálního náporu. Pojetí ekfráze v literární vědě prostě musí vycházet ze specifika média a kódu - a tomu musí odpovídat i jeho variantní definice.

Práci prolíná dvojitá optika. Ta první usiluje o obecněji formulované postoje ve vztahu k funkci a významu pojmu ekfráze, ta druhá je určena pro prozkoumávání funkce ekfrastických postupů v konkrétních typech narativních textů (chybí zřetelnější motivace výběru těchto

textů). A v tomto rozdvžení se rovněž ukazuje slabé a silné místo práce. Zatímco konkrétní analýzy jsou velmi důkladné, přesvědčivé a mají bezesporu význam pro odhalování jak mechanismů stylu, funkční výstavby významu či pro rozpoznání důsledků, limit a zisků z intermediálního přesunu, zobecňující návrhy vykazují značnou míru nejasností.

Budiž však řečeno už na tomto místě, že charakter a přínos analýz konkrétních narativních textů zajišťuje, že práce může postoupit k obhajobě a jejímž úspěchu jsem přesvědčen.

Následující poznámky by tedy měly sloužit spíše jako podněty do diskuse případně doporučení ve vztahu k dalšímu osudu textu.

Práce se opírá o pojem, který je součástí pojmosloví moderní naratologie (nejenom díky v textu zmíněné Tamar Yacobi, které je však třeba přiznat lví podíl na jejím zavedení do naratologického aparátu). Práce pak jako východisko pro své analýzy a přemítání volí narativní texty i rozlišení na narativ, deskripce a argument. Z autorit, které mají v této souvislosti co říci, se pak výrazně objevuje Chatman, Ronenová či Hamon. Přitom se nemohu ubránit pocitu, že práce nerozlišuje mezi základními rovinami narativní analýzy, což by v důsledku mohlo zpochybnit výsledná tvrzení práce. Ne vždy jasné je rozlišení na příběh a vyprávění např. s. 93: „*Budeme sledovat (...) jak se statický popis dynamizuje rozehráním situace do událostí a zapojením do vyprávění, a to nejenom do bezprostředního kontextu, tj. dějové mikrostruktury, ale i do narativní makrostruktury, tedy celku příběhu.*“ Synonymizace příběhu s narativní makrostrukturou není rozhodně na místě.

Podobně podnětné by se pro autorku mohly stát naratologické typologie v souvislosti se subjekty promluvy a verbalizovaného vjemu (kdo mluví a kdo se dívá). Autorka navrhuje typologii ekfrází zohledňující reprezentaci ve vztahu k vnímajícímu subjektu a mluví o postavě fikčního světa a pozorovateli (*Rückenfigur*; i ten je však součástí tohoto světa jako postava, typologie tedy nemá potřebnou diferenci) a o pozorovateli a interpretovi (jak ale bylo řečeno už v souvislosti s *Rückenfigur*, i tato figura už interpretuje scénu, poutník na obrazech Caspara Davida Friedricha svým postojem a ustrojením poskytuje základní interpretační klíče; i tato typologie tak postrádá diferenci). Ani jedna z navržených typologií tak neobsahuje pevné diferenční kritérium, bylo by potřeba zvolit jiné východisko. Řešení by se například nabízelo v opření se o Genettovy figurativní kategorie v souvislosti s rozlišením rovin diegeze.

Popřípadě Stanzelova typologie by mohla nabídnout tradičnější pojmy jako ekvivalenty k uváděným typům interpret a pozorovatel, které navíc, jak bylo řečeno, postrádají v této podobě potřebné rozlišení. Pojem multiperspektivní vyprávění by například mohl napomoci analýze Malířské povídky F. Langera...

K dalšímu znejasnění přispívají výroky typu: *pozorovatel je psychofyzická postava příběhu* (79) (to je v ironickém kontrastu s úvodním odmítnutím miméze), *událost je představena jako součást snu* (80), což odporuje základní definici události jak např. u Lotmana, tak třeba u Schmida), což vynikne i v souvislosti s tím, že sama autorka se vzápětí opraví výrokem, že spíše než o události bychom měli mluvit o výjevu či scéně (81). Že by důslednější rozlišení pojmů a rovin prospělo zřetelnosti tvrzení ukazuje i moment, kdy autorka dále mluví o třech základních možnostech, *jejichž prostřednictvím pozorovatel (autor?) formuje efrastický text* (výpověď?).

Zdá se mi rovněž, že není od sebe v textu vždy dostatečně a důsledně odlišen pojem popisu, od pojmu ekfráze. Na začátku autorka práce definovala ekfrázi jako verbální reprezentaci obrazu, v mnoha případech se pak ale věnuje analytická pozornost scéně (vyličení scény), která není re-representací reprezentace, ale dějovou kulisou, a tedy prezentací fikčního světa. Někdy si v takových okamžicích autorka pomáhá výrazem piktorální model (jako způsob dobově normované reprezentace ve výtvarném umění, který se pak stává součástí umění slovesného), ovšem zdá se mi, že definice tohoto pojmu je založena takovým způsobem, aby jako prvotní zakládala vizuální reprezentace (obrazy), na nichž se verbální narativ stává závislým ve způsobu zobrazení. Bylo by však právě tak možné říci, že jde (či v některých případech může jít) o součást dobově platných uměleckých norem, které realizuje jak výtvarné, tak verbální umění – nikoliv ve vzájemné závislosti, ale v závislosti na normované způsoby reprezentace – krajiny, přírody, scény, situace...

Čtu-li pasáže, v nichž se uvažuje o verbálních reprezentacích Achillova štítu, přemýšlím, že by bylo snad zajímavé uvažovat o tom, do jaké míry je ekfráze součástí postupu vytváření reálného (nikoliv jsoucího, ale možného), iluze úplného či neukončeného (mám nyní na mysli například Ecovu analýzu Achillova štítu jako předmětu, jenž je svoji verbální reprezentací rozpoznáván jako nemožný v podmínkách našeho aktuálního světa, ale jako způsob světatorby ukazuje na techniku založení mytologického světa a jeho principů. V důsledku těchto pravidel je pak tento předmět (štít) vnímán jako reálný. Bylo by také zajímavé ukázat, jakým způsobem je možné pracovat s pojmem ekfráze v dosahu Auerbachova vymezení miméze.

Příkladem velmi důkladné a funkční interpretace, v nichž se ukazuje podnětná část práce, určitě jsou i rozborů Jirákových textů. Je z nich patrné, jak velkou roli přičítá Jirásek modelovým vizualizacím, které konvenují dobovým normám zobrazování a vycházejí vstříc

čtenářské encyklopedii a souhlasně ji potvrzují. Snad bychom dokonce mohli říci, že právě tento důkladný rozbor textu z pozice analýzy charakteru a funkce popisu ukazuje na vysokou míru konvenčnosti na rovině vyprávění (nejenom tedy na rovině příběhu) a poskytuje tak nástroje pro hodnocení Jiráskova textu i pro jeho funkční určení. Což je závěr, který by mohl být komplementární s autorčíným výrokem: „*autorovi (Jiráskovi) se podařilo integrovat do vyprávění zobrazovací metodu, která odpovídá dobovým schématům výtvarného umění.*“ (135) Tento závěr se mi rovněž zdá poněkud vhodnější a významnější nežli vzápětí autorkou nabídnuté tvrzení: „*domnívám se, že próze nejlépe sluší pobavené čtení napřené k závěru se zvědavostí, „jak to dopadne“, snad s prodlením u takových pasáží, jako je loupež zaschlého svazečku květů. (...) Jsem přesvědčena, že zdroje čtenářské přitažlivosti, ale i literární svébytnosti idylické novelky pozdějšího tvůrce monumentálních historických románů jsou skryty právě v záměnách dějů aktuálních a inscenovaných a v rafinovaném převrstvení narativních a piktorálních modelů.*“ (136). V případě, že tento výrok znamená, že popularita Jiráskova textu je dána využitím konvenčních zobrazovacích technik, považuji tvrzení za podstatné a analýzu za mimořádně významnou. Zůstávají mi však nejasnosti v souvislosti s tím, co se myslí pojmy a rozlišením aktuální a inscenované děje. Zda je tu na místě mluvit o svébytnosti, když vlastně přesvědčivá a pečlivá analýza tento význam znemožňuje. Literární teoretik by se pak jistě měl vyhýbat výroky o slušivosti či neslušivosti narativů. Rovněž by také práce tohoto typu měla jednoznačně zvolit mezi autorských plurálem a ich-formou. Přitom se mi zdá, že je lhostejné, ke které gramatické formě by se styl měl uchýlit, ale bylo by třeba jej podržet po celou práci.

K podobně nejasným výroky je třeba připočítat i v závěru užitou metaforu o *roztěkaném pískovišti literární vědy, které je charakteristické lehkostí klouzání od jednoho předmětu k druhému* (137), přestože to, co proklamuje, tedy nutnost vnímat text jako východisko analýz a nikoliv jako ilustraci dopředu založených tezí, přijímám souhlasně. Ovšem se opět ztrácím hned v následujícím výroku o nutnosti „*inspirovat se metodologickými podněty či tématy zájmu, ale s nimi se znovu vracet k revizi pojmového aparátu vlastní disciplíny a interpretačních klíčů k literárnímu dílu a jeho estetickému působení. Tedy ne aplikovat tyto podněty zvenčí, ale dívat se těmito „brýlemi“ uvnitř.*“ (137). Některé výroky překračují stylový horizont vědecké práce ještě zřetelněji: „*Tato situace je pro mnohomluvného romanopisce příležitostí k teatrální inscenaci prožívání a hodnot*“. Na s. 95 můžeme číst: „*odtud také vycházejí legendy o tvářích sledujících nás [z obrazů díky malbě en face]*“ – domnívám se, že výraz *legenda* není v této souvislosti vhodný. Tyto poznámky ke stylu práce by rozhodně neměly znevažovat podniknuté analýzy konkrétních narativních textů, které

opakovaně označuji za velmi důkladné a přínosné, ale ukázat na nebezpečí tohoto znejasňujícího metaforizujícího sklonu, v důsledku kterého by přínos vlastní práce mohl být oslaben. Což by bylo zcela jistě na škodu.

Ve své pevnější, sevřenější a soustředěnější části představuje práce velmi solidní aplikace pojmu ekfráze na materiálu narativní literatury. V těchto analýzách se pojem ukazuje jako nosný a má schopnost ukázat jak na širší kulturní souvislosti, v nichž je literární text produkován (jako součást určité dobově podmíněné kulturní encyklopedie), tak na funkční výstavbu textů - jak ve vztahu k vyprávění příběhu, tak ve vztahu k výstavbě recepce (je tedy použitelný i pro analýzu kategorie modelového čtenáře). Nedostatky opakovaně shledávám na rovině generalizací, tomu odpovídá i závěr práce, který tematizuje opět spíše jednotlivosti, nežli aby ukázal na obecnější význam pojmu ekfráze. Autorka přitom ve svém pozorování ukazuje, jak velkou roli by ekfráze mohla hrát pro zvažování distinkce mezi vysokým a nízkým, pro rozpoznání principů populární kultury, pro pojmenování sociálních a kulturních kontextů narativních textů (ekfráze se v analýzách ukázala jako jejich zřetelný nositel), pro potvrzování či zcizování obecně platných reprezentací a konec konců i pro sledování antropologických principů, na něž se literární texty spoléhají a které umožňují „vnímat“, „rozumět“ literárnímu textu, právě tak je možné rozpoznat a analyzovat ekfrázi jako způsob hodnotové manipulace a jako součást axiologického systému fikčního světa či jako figuru subjektivizace/objektivizace vyprávění, jako způsob zavádění subjektu a jeho legitimizace. Bylo by možné si představit využití proměny zobrazovacích technik (popisu, ekfráze) jako možné východisko literárněhistorického přístupu, které souběžně zachovává „imanenci“ vyvíjející se řady (orientace na text), a zároveň ji umožňuje vnímat jako součást vyšší struktury umění, kultury a společnosti (orientace na kontext).

Práci tedy hodnotím kladně a po velkém zvažování navrhuji v souvislosti s předchozím rozkladem hodnocení **velmi dobře**.

Doc. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.

V Brně 3.11.2012

Posudek disertační práce

Mgr. Stanislava Fedrová: Ekfráze jako modus reprezentace

Práce S. Fedrové vychází z pojmu „ekfráze“, který je aktuálně obvykle používán v oblasti dějin umění. Fedrová uchopuje ekfrázi jako klasický literární žánr a soustředí na jeho projevy v novější české literatuře. Pro její analýzy pak je významný i pojem reprezentace, kterou chápe v respektovaném pojetí W. J. T. Mitchella.

V prvních kapitolách se Fedrová soustřeďuje na širší historické ukotvení používaného pojmu ekfráze jako specifického žánru a rétorické kategorie, dále pak upřesňuje svůj přístup k pojmu reprezentace v souvislosti s vizualizující deskripcí v literárních textech, přičemž si všímá rozporu mezi tím, jak je předmět reprezentace přijímán v uměnovědě a jak ve vědě o literatuře. Zatímco pro první diskurs představuje významnou položku, pro druhý je spíše marginální záležitostí.

V dalších částech práce pak Fedrová analyzuje role pozorovatele jako postavy fikčního světa, pozorovatele jako zprostředkovatele a interpreta.

V poslední páté části pak konstruuje ekfrastické postupy rozdělené do části analyzující pozici a modus pozorovatele a dále pak části analyzující dynamické postupy ekfráze.

Práce S. Fedrové představuje zajímavý pokus o propojení vizuálního řádu obrazu či řádu viděného s literárním textem, jehož světopis obsahuje reflexe vizuálních reprezentací s aluzí na existující i neexistující umělecké objekty. Lze ji vnímat jako návrh nové problematiky, která v literární vědě zatím zůstávala poněkud stranou. Fedrové přistupuje k svému úkolu velmi dobře odborně vyzbrojena, prokazuje širokou obeznamenost s literaturou

uměnovědnou i literárněvědnou. Rozvržení práce je logicky strukturované a přehledné. Za mimořádně pozitivní pokládám fakt, že Fedrová přistupuje k svému úkolu jako k otázce a svým přístupem spíše další otázky otevírá, než aby se pokoušela vytvářet velký metafyzický příběh na téma ekfráze. Daří se jí odhalovat řadu souvislostí, které zůstávaly zatím bez povšimnutí, jako jsou například vztahy mezi fikcí textu a fikcí obrazu.

Práce je psána kultivovaným srozumitelným jazykem, který však nikde neztrácí ambici být jazykem zároveň odborným, analytickým.

Protože strategií textu je spíše problémy nabízet než definitivně řešit, napadá čtenáře samozřejmě i řada otázek. Například existuje něco jako „ryzí, absolutně neinterpretativní text“/s.77/? S odvoláním na J. H. Millera/ *Speech Acts in Literature*/ či Haydena Whitea /*Tropika diskursu*/ se spíše domnívám, že nikoliv. Ono připomínané gombrichovské „nevinné oko“ či Panofského „předikonografický popis“ se tu střetají s pochybností Austinovou a později Millerovou, zda skutečně existují čistě nevinné deskriptivní řečové akty a zda se vždy nejedná o „řeč, která něco dělá“. Pro další rozvíjení tématu pak by možná bylo prospěšné rozšířit záběr odborné literatury i o literaturu filozofickou zabývající se metafyzikou možných světů, řády vidění či figurativním jazykem.

Z pohledu recenzenta jsou výše uvedené poznámky způsobeny zaujetím pro text, který nabízí řadu možných teoretických východisek, a nijak nejsou míněny jako výtky.

Práci Stanislavy Fedrové považuji za zralý a inspirativní odborný text, který obohacuje oblast literárněvědného bádání a odvážně porušuje některá tradiční paradigmat, a přináší řadu podnětů, které umožňují otevřít diskusi na téma literatura, fikce a reprezentace.

Práci vnímám jako kvalitní podklad k obhajobě a doporučuji, aby po jejím úspěšném absolvování byl Stanislavě Fedrové udělen titul Ph.D.

prof. PaedDr. Vladimír Papoušek, CSc.

V Českých Budějovicích 20. listopadu 2012